

***Тема 1.**

**Стародавня
історія України**

Історія України — це наука, що вивчає розвиток людського суспільства на території України та його закономірності.

АРХЕОЛОГІЯ – наука про минуле, яка займається вивченням матеріальних залишків діяльності людей, переважно на підставі розкопок.

Хронологія — послідовність певних подій у часі.

Археологічна культура – сукупність споріднених пам'яток (поселення, поховання, оборонні споруди та ін.), які належать до однієї історичної епохи, займають певну територію, характеризують життя окремого етносу або етнічної спільності людей. А. К. отримує назву за місцем першої знахідки або за певними визначальними ознаками (обрядом поховання, формою кераміки тощо)

Історичні джерела - будь-які засоби інформації, що безпосередньо відображають історичний процес і дають можливість вивчати минуле людського суспільства, тобто все створене людиною, що дійшло до наших днів у вигляді предметів матеріальної культури, писемних пам'яток, усної творчості тощо.

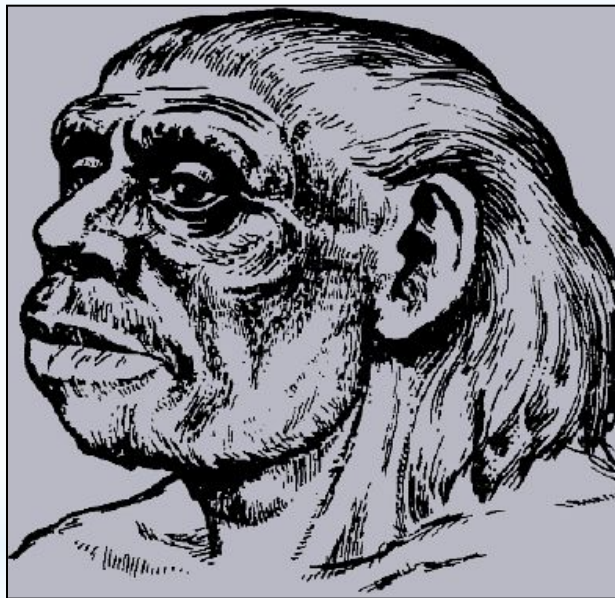
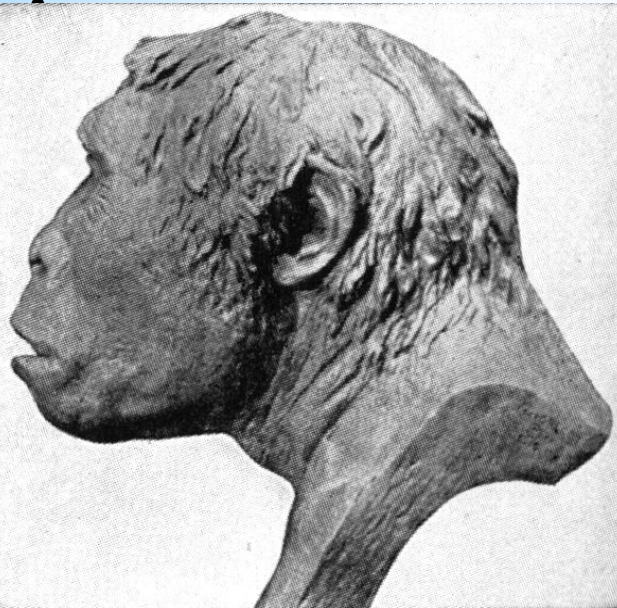
Групи історичних джерел:

- усні (міфи, легенди, казки тощо)
- писемні (літописи, документи, щоденники, мемуари тощо)
- речові (залишки жител, знаряддя праці, начиння, одяг тощо)
- мовні (назви річок, гір, міст, сіл тощо)
- етнографічні (ті, що виникають на основі вивчення побуту та звичаїв сучасних традиційних суспільств (на сьогодні - переважно австралійські чи африканські племена))
- фоно-, фото-, кінодокументи.

Перша людина на території України - **1 млн. років тому.**

Види давніх людей на території України:

1. Архантропи – 1 млн. р. тому
2. Неандертальці (палеоантропи) – 150 тис. р. тому
3. Кроманьйонці – 35 тис. р. тому

пітекантроп
(архантропи)

стародавня історія України

неандерталець
(палеоантропи)

кроманьйонець
(неоантропи)

Періодизація стародавньої історії України

Палеоліт (давній кам'яний вік)	ранній	<i>1 млн. – 150 тис. рр. тому</i>
	середній	<i>150 – 40 тис. рр. тому</i>
	пізній	<i>40 – 10 тис. рр. тому</i>

Кам'яний вік

Мезоліт (середній кам'яний вік)	<i>10 – 7 тис. рр. до н.е.</i>
---	--------------------------------

Неоліт (новий кам'яний вік)	<i>7 – 5 тис. рр. до н.е.</i>
---------------------------------------	-------------------------------

<u>Мідно-кам'яний вік</u> (енеоліт)	<i>4 – 3 тис. рр. до н.е.</i>
---	-------------------------------

<u>Бронзовий вік</u>	<i>2 – 1 тис. рр. до н.е.</i>
-----------------------------	-------------------------------

<u>Залізний вік</u>	<i>з 1 тис. до н.е.</i>
----------------------------	-------------------------

*КАМ'ЯНИЙ ВІК

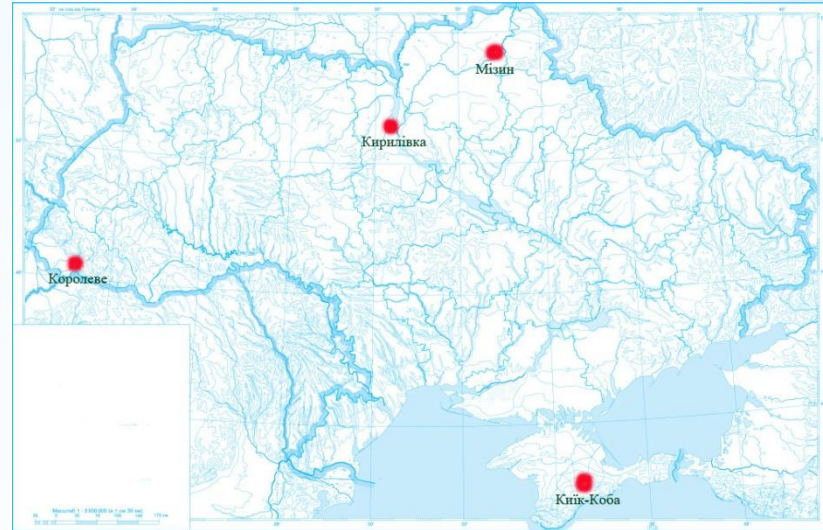
Кам'яний вік - найдовший культурно-історичний період у розвитку людства, коли основні знаряддя праці виготовлялися переважно з каменю, кістки та дерева. Тривав від появи першої людини до віку обробки металів.

Кам'яний вік поділяють на **три етапи**: палеоліт, мезоліт, неоліт.

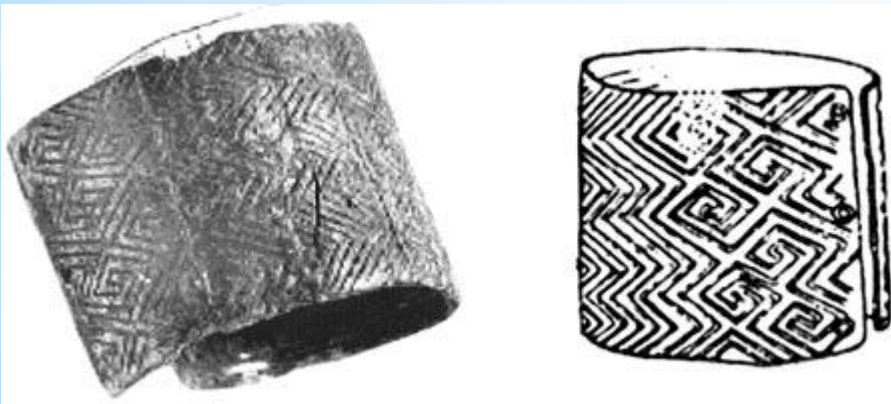
- Палеоліт — давній кам'яний вік.
- Мезоліт— середній кам'яний вік.
- Неоліт — новий кам'яний вік.

Основні стоянки давніх людей палеоліту на території України:

- Королеве (Закарпаття) - найдавніша на території України,
- Киїк-Коба (Крим),
- Кирилівка (Київщина),
- Мізин (Чернігівщина).

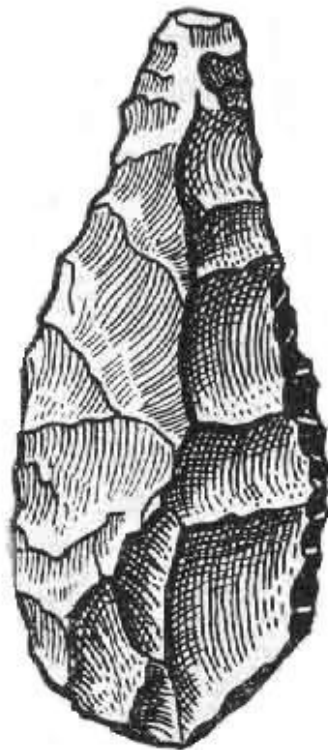

Стоянка — короткочасне поселення мисливців палеоліту і мезоліту.

Браслет із меандровим орнаментом. Мізинська стоянка

Знаряддя праці

Рубило

Скребок

**Наконечник
копья**

Гарпун

Скребло⁸

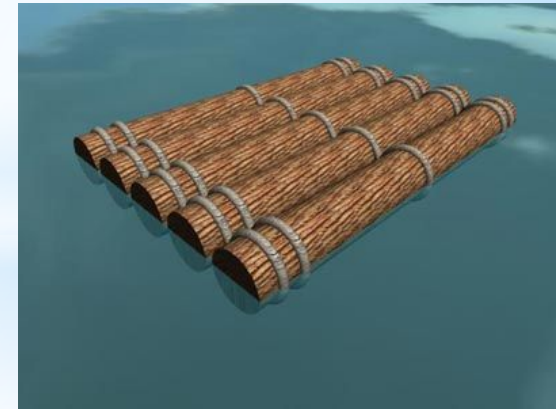

Остроконечник

Мезоліт

(середній кам'яний вік)

- приручення перших тварин (собаки, свині, кози);
- основні заняття — полювання на невеликих звірів і птахів, рибальство, збиральництво;
- винайдення лука та стріл, човнів і плотів

Близько 35-40 тис. років тому з'являється
кроманйонець – людина сучасного типу,
названа людиною розумною (Homo
sapiens)

неолітична
революція

Перехід від
привласнюючих форм
господарювання
(збиральництва,
полювання, рибальства)
до відтворюючих
(землеробства,
скотарства)

Поява землеробства і скотарства підштовхнула людей до винайдення
першого штучного матеріалу – **кераміки** (випалена глина). З неї
виготовляли різноманітний посуд для збереження зерна, молока й
приготування страв. Виникли прядіння і ткацтво, з'явився ще один штучний
матеріал – **тканина**.

Неоліт

(новий кам'яний вік)

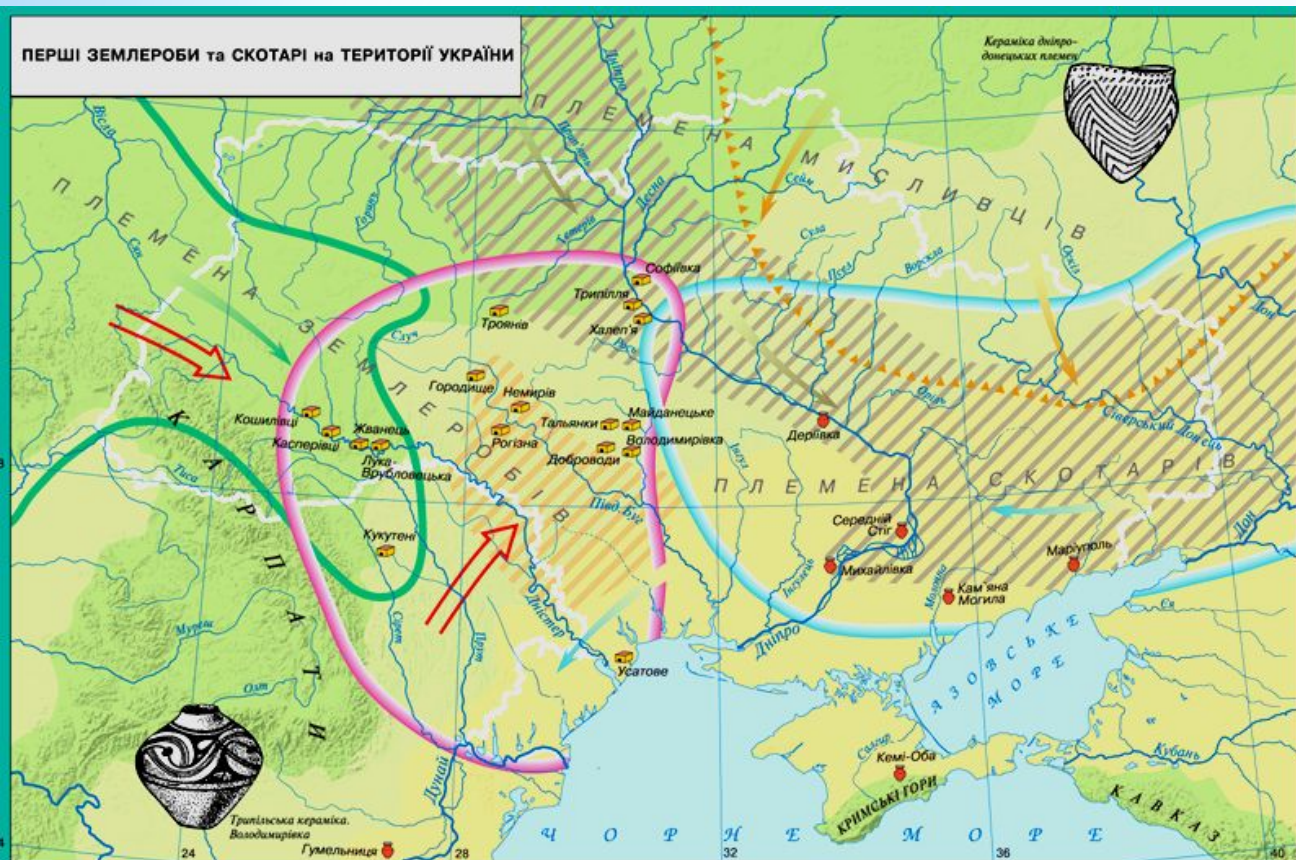

- неолітична революція
- створення нових знарядь праці — мотики, серпа;
- виникнення нових прийомів обробки каменю — шліфування, свердління, розпилювання;
- виникнення кераміки, прядіння та ткацтва;
- демографічний вибух;
- початок переходу до *патріархату* — епохи в розвитку первіснообщинного ладу, що характеризується керівною роллю чоловіка в родинному, господарському та громадському житті;
- формування археологічних культур (Буго-Дністровська, культура лінійно-стрічкової кераміки)

Оскільки назви давніх народів не збереглися, вчені послуговуються умовними, користуючись поняттям **археологічної культури**.

Археологічна культура - це сукупність розташованих на значній території речових пам'яток, які датуються одним відрізком часу і мають спільні ознаки.

- буго-дністровська
- дунайська
- дніпро-донецька
- трипільська
- середньостогівська
- та інші культури

Природа 8 тис. років тому:

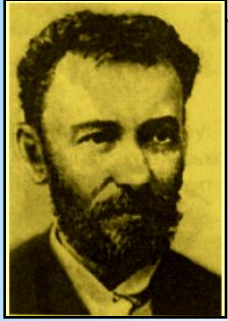
- ліси
- лісостепа
- степа
- Шляхи проникнення землеробства

Землеробські культури:

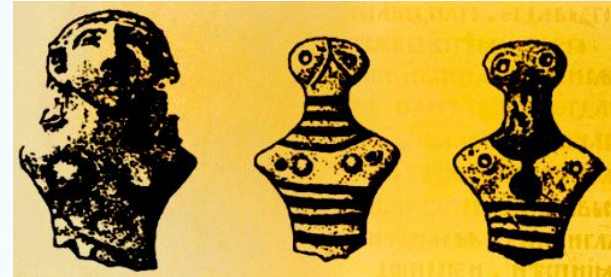
- Район розселення племен буго-дністровської культури (друга половина VI – початок IV тис. до н.е.)
- Межа розселення племен дунайської культури (лінійно-стрічкової кераміки) у другій половині V тис. до н.е.
- Межа розселення племен трипільської культури (початок IV – кінець III тис. до н.е.)
- Культури мисливців та рибалок:
- Район розселення племен дніпро-донецької культури (друга половина V – друга половина III тис. до н.е.)

- Південна межа просування племен ямково-гребінцевої кераміки (друга половина IV – III тис. до н.е.)
- Культури скотарів
- Межа розселення племен середньостогівської культури (середина IV – перша половина III тис. до н.е.)
- Місця знаходок видатних пам'яток трипільської культури
- інших культур
- Напрями переселень племен

За часів **енеоліту** люди вже почали використовувати перший метал - **мідь**.

Яскравим представником доби енеоліту в Україні є давньоземлеробська **Трипільська культура** (за назвою с. Трипілья на Київщині, де в 1896 р. археолог Вікентій Хвойка відкрив і дослідив перше поселення цього народу).

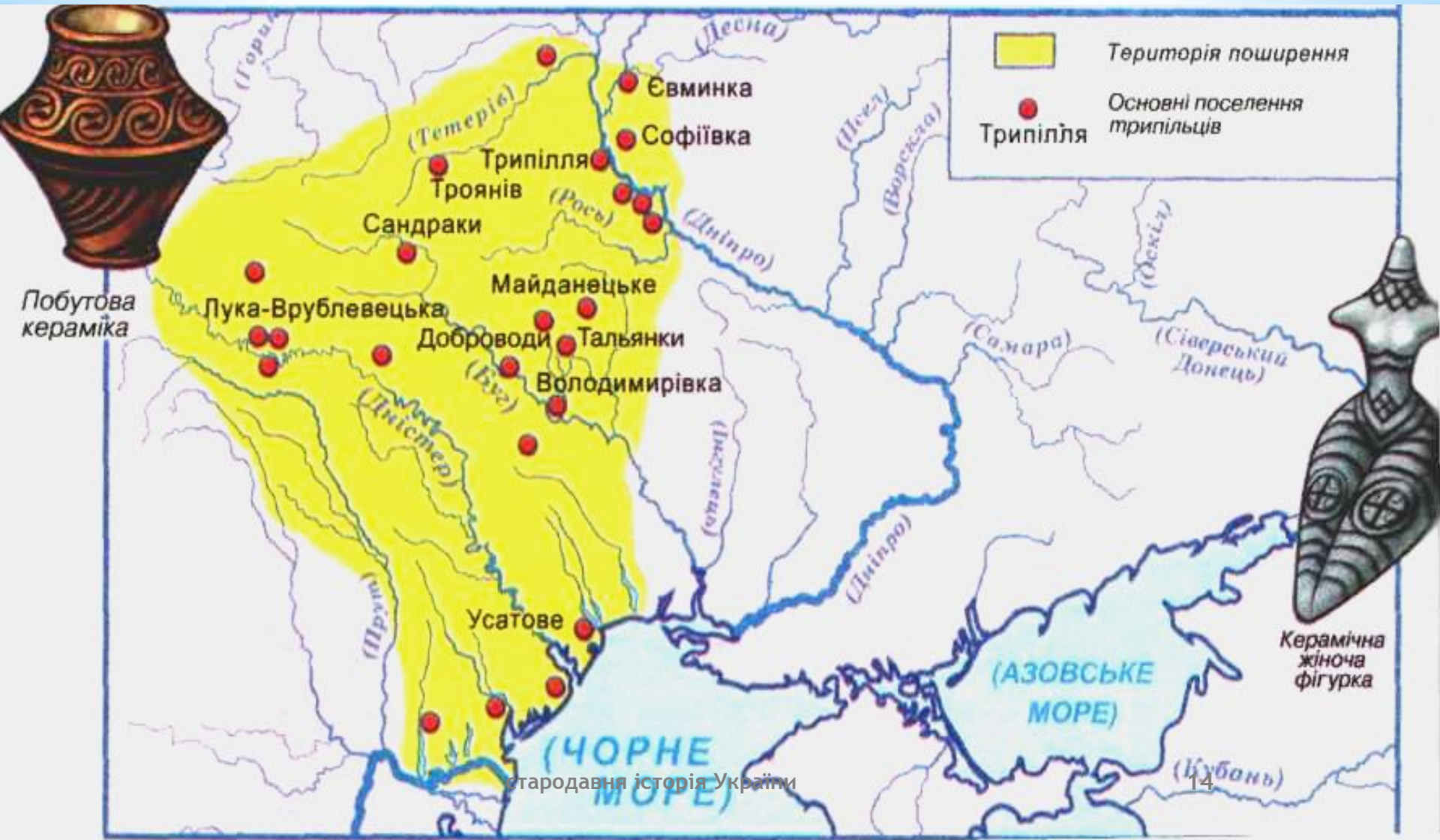

Нині відомі сотні трипільських поселень у межах України, Молдови та Румунії. У IV – III тис. до н.е. племена “трипільців” займали велику територію від Карпат до Дніпра. Поблизу сіл Доброводи, Майданецьке й Тальянки (Черкаська область) знайдено трипільські протоміста – найбільші на той час в Європі.

Трипільська культура (4 - 3 тис. років тому)

Карта розселення трипільців

Трипільська культура (4 - 3 тис. до н.е.)

- Основа господарства — **орне землеробство** (пшениця, ячмінь, просо, горох) і **скотарство** (свині, велика й дрібна рогата худоба).
- Трипільці виготовляли характерну **мальовану кераміку** з використанням червоної, чорної та жовтої фарб.
- Перші в Україні застосували механічний предмет — **свердло**.
- Жили поселеннями площею 250-400 га, в яких проживало до 10-20 тис. осіб (так звані **протоміста**, будинки в яких були розташовані по спіралі). Житла були дерев'яними, з глиняною піччю та жертівником, могли бути двоповерховими.
- Головним божеством трипільців була богиня родючості. Вони поклонялися бику (символу сонця та чоловічої сили), **зміїві** (охоронцеві дому).

Мальована кераміка трипільської культури

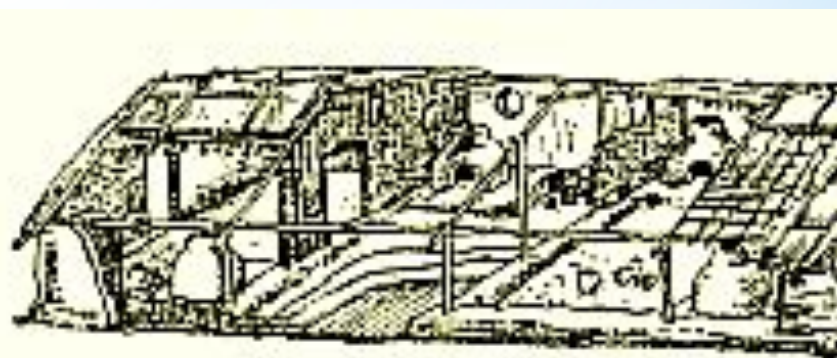
Орнамент на трипільському посуді

Статуетка жінки. Трипільська культура.

Панорама трипільського протоміста

Бронзовий Вік (II – I тис. до н. е.)

Характерні риси:

- 1) виробництво першого штучного металу — бронзи (сплав міді й олова);
- 2) перший суспільний поділ праці — відокремлення скотарства від землеробства. Другим суспільним поділом праці стало відокремлення ремесла від землеробства.
- 3) поява майнової нерівності;
- 4) родова община замінюється сусідською;
- 5) з роду виділяється парна сім'я;
- 6) виникнення великих етнокультурних спільнот;
- 7) суспільна організація — плем'я на чолі зі старійшинами родів.

Ранній залізний вік (з I тис. до н.е.)

Загальна характеристика:

- 1) люди навчилися плавити залізо, знаряддя з якого були міцнішими і гострішими;
- 2) зросла продуктивність праці;
- 3) Третій великий суспільний поділ праці - відокремлення торгівлі.
- 4) з'явилося виробництво товарів для обміну й продажу;
- 5) з'являється приватна власність, посилюється майнова нерівність.

Племена раннього залізного віку на території України

Кіммерійці IX-VII ст. до н.е.

Кіммерійці - перший народ на території України. Кіммерійці - проіранські племена (тобто прийшли з іранського нагір'я).

- ✓ **Територія розселення:** Північне Причорномор'я, Крим, Кавказ.
- ✓ Кіммерійці — перший народ на території України, назва якого нам відома: вони згадуються в «**Одіссей**» **Гомера**, в асирійських джерелах.
- ✓ **Основні заняття:** кочове скотарство, провідна роль конярства; розвинуті ремесла (гончарство, лиття з бронзи, обробка заліза, зброярство)
- ✓ **Військова справа.** Основа війська — кіннота, озброєна залізними мечами, луками та стрілами, бойовими молотами і булавами. Здійснювали завойовницькі походи в Малу Азію проти Урарту, Ассирії, Лідії.
- ✓ **Релігія та мистецтво.** Залишили по собі поховання в курганах. Ставили кам'яні стели, на яких зображено озброєні фігури без голів.

Скіфи VII-III ст. до н.е.

Проіранські кочові племена, що витіснили кіммерійців і озселилися між Доном і Дунаєм.

- ✓ **Територія розселення:** від Азовського моря до Дунаю, від Чорного моря до Чернігівщини, Курщини, Воронежчини.
- ✓ **Суспільний устрій.** Наприкінці VI ст. до н. е. утворилася скіфська рабовласницька держава — **Велика Скіфія**. Вона являла собою союз племен на чолі з царем, влада якого передавалася у спадок. Цареві належала військова, судова, політична влада, він був верховним жерцем.
- ✓ **Господарство.** Писемні джерела (Геродот) розрізняють скіфів-кочівників (степовий регіон), царських скіфів (степовий регіон), скіфів-орачів (захід від Дніпра), скіфів-землеробів (Лівобережжя).

Військова справа. Озброєння складалося з коротких і довгих мечів, списів, дротиків тощо; скіфи винайшли складний далекобійний лук. Основу війська становила важкоозброєна кіннота. **У 512 р.** до н. е. скіфи, об'єднавшись із сусідніми народами, перемогли перське військо на чолі із царем **Дарієм I.**

Акінак - короткий скіфський меч

- ✓ **Релігія та мистецтво.** Скіфи були язичниками; особливо поклонялися Арею, богові війни. Вірили в потойбічне життя, тому могили облаштовували як підземні житла: клали їжу, прикраси (пектораль), зброю, коней, а часом і жінку. Для знатних скіфів над могилою насипали курган, найвищими були кургани царів.

У мистецтві скіфів був поширений **звіриний стиль** — зображення стилізованих оленів, пантер, коней, птахів і риб, фантастичних грифонів.

Пектораль из кургана
Толстая Могила

Скіфи

Золотий гребінь
з кургану Солоха

Серебряная амфора из
кургана Чертомлык
IV в. до н.э.

«Гайманова могила».
Серебряная позолоченная чаша с
рельефными изображениями
скифских воинов. 4 в. до н.э.

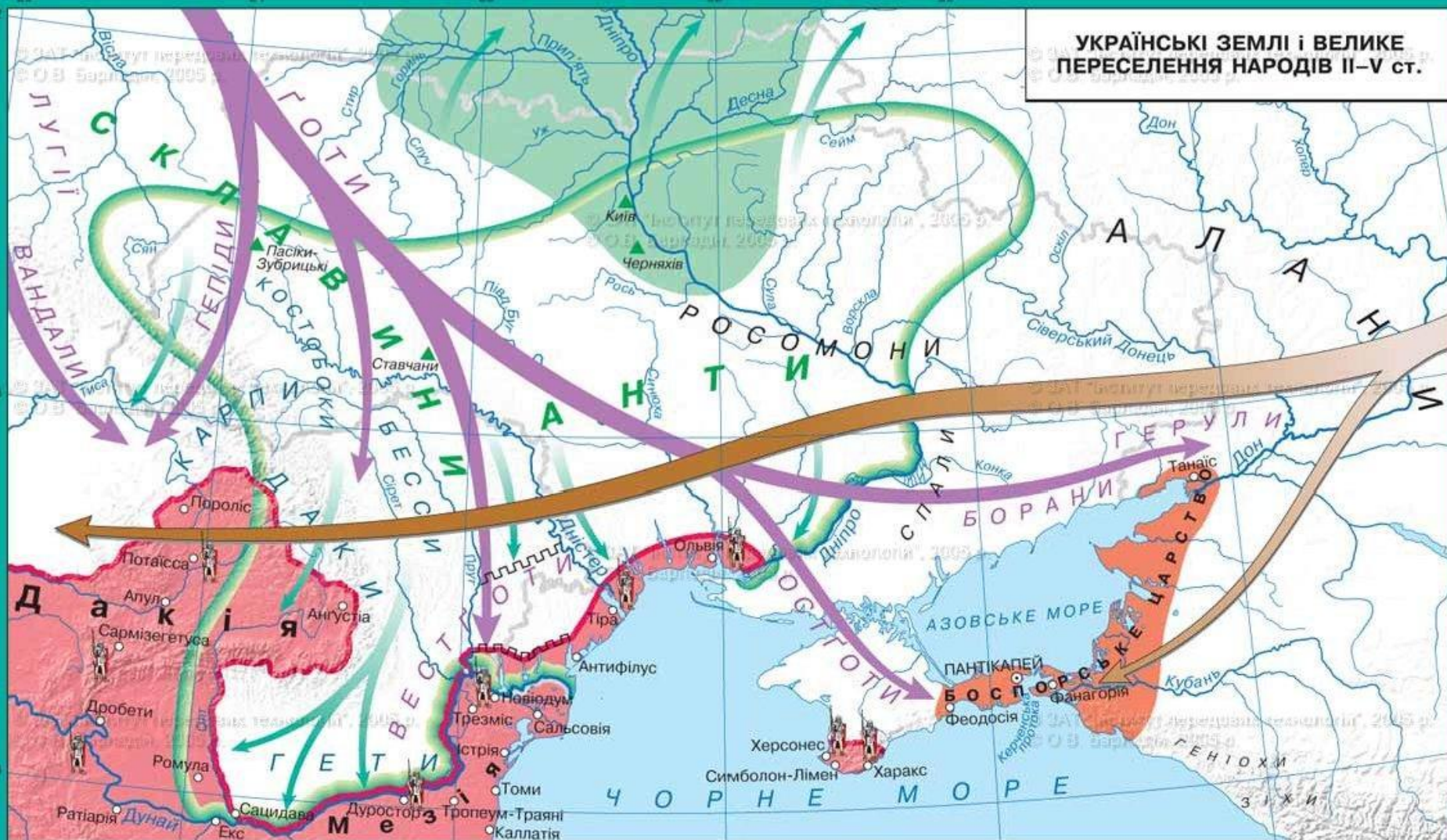

Сармати (III ст. до н. е. — III ст. н. е.) — іраномовні племена, споріднені зі скіфами, з'явилися з уральсько-поволзьких степів.

- ✓ **Територія розселення:** Північне Причорномор'я.
- ✓ **Суспільний устрій.** Жили племенами, кожне з яких мало свою назву (**роксолани, алани, аорси** тощо). Сарматами їх називали греки і римляни. У суспільному устрої сарматів зберігалися значні пережитки **матріархату**: жінка займала досить поважне становище і навіть могла володіти зброєю.
- ✓ **Основні заняття.** Кочове скотарство, полювання. Займалися ремеслами (ткацтво, гончарство, ковальство тощо).
- ✓ **Військова справа.** Військо складалося з важкоозброєної піхоти та кінноти.
- ✓ **Релігія та мистецтво.** Обожнювали сили природи, мали культ богині-матері Астарті, покровительки коней. Вірили в очисну силу вогню.

У IV ст. сармати були частково витіснені готами та гунами, частково асимільовані під час Великого переселення народів.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ І ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ II-V СТ.

	Володіння Римської імперії в II ст.		Переселення германських племен у II-III ст.		Слов'янські племена		Вторгнення гунів наприкінці IV ст.		Місця знахідок видатних слов'янських старожитностей
	Основні пункти розміщення римських військ		Германські племена		Межі поширення черняхівської культури (II-V ст.)		Район розселення слов'янських племен киявської культури (III-V ст.)		Напрямки розселення слов'ян від кінця V ст.
	Траянові вали		Фракійські племена						

Давні слов'яни

Перші писемні відомості про слов'ян датуються I ст. н.е. і зустрічаються в працях римських та візантійських вчених (Тацит, Пліній Старший, Птолемей, Прокопій Кесарійський, Йордан). У творах цих авторів слов'яни згадуються як венеди, склавіни та анти.

- ❑ Венеди проживали у басейні р. Вісла (західні слов'яни)
- ❑ Славини проживали між річками Дністер та Дунай (південні слов'яни)
- ❑ Анти проживали між річками Дністер та Дніпро (східні слов'яни)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК СЛОВ'ЯН

- ✓ **Господарство:** займалися землеробством, використовували вогнево-підсічний спосіб оброки землі, вирощували жито, пшеницю, овес. Також займалися осілим скотарством, сільськими промислами (наприклад, бортництвом - збиранням дикого меду), ремеслами, торгівлею з різними народами-сусідами.
- ✓ **Суспільний устрій.** Слов'яни жили племенами, що склалися з родів. На чолі роду стояли старійшини, а племінний союз очолював вождь.
- ✓ Вождю належала верховна влада. У V-VII ст. починають формуватися слов'янські племінні союзи (наприклад, антське об'єднання), що є передумовою виникнення держави.
- ✓ **Релігійна сфера:** вірування у слов'ян були язичницькі. Боги давніх слов'ян: Дажбог - бог Сонця, Сварог - бог вогню, Перун - бог грому і блискавки, Лада - богиня кохання, Мара - богиня хвороб і смерті, Дана - богиня води, Макош - богиня землі.

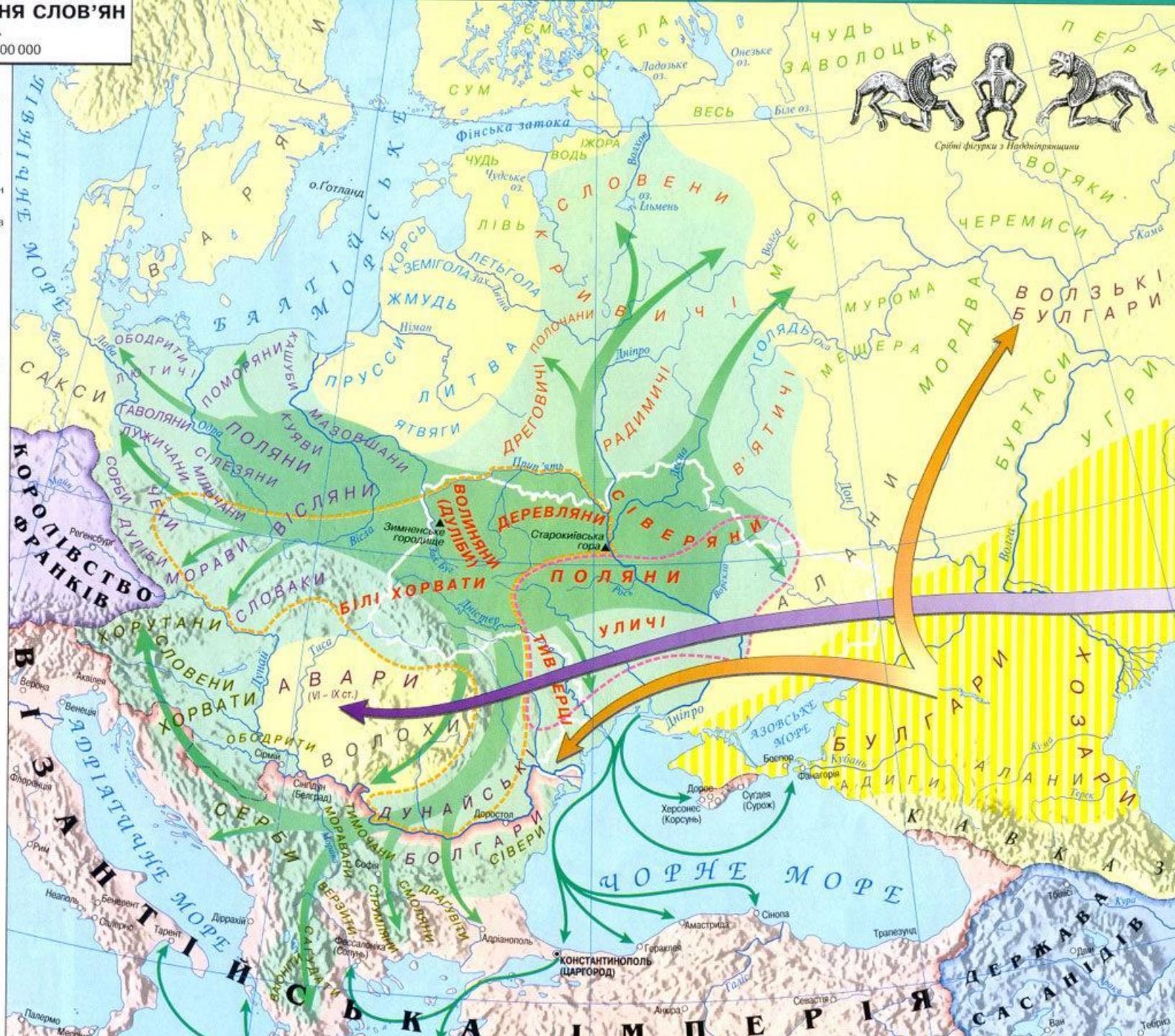
ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН V-VIII ст.

Масштаб 1 : 14 000 000

- Території, заселені слов'янами на початку нашої ери
- Напрямки розселення слов'ян у V-VIII ст.
- Морські походи слов'ян
- Район розселення антів (пенківська культура V-VII ст.)
- Район розселення склавинів (празька культура V-VII ст.)
- Найдавніші політичні центри східних слов'ян

- Кордони держав на 565 р.:
- Візантійської імперії
- Королівства Франків
- Держави Сасанідів
- Володіння Тюркського каганату (на 581 р.)
- Переселення аварів у другій половині VI ст.
- Переселення булгар у другій половині VII ст.
- Території, заселені слов'янами на кінець VIII ст.

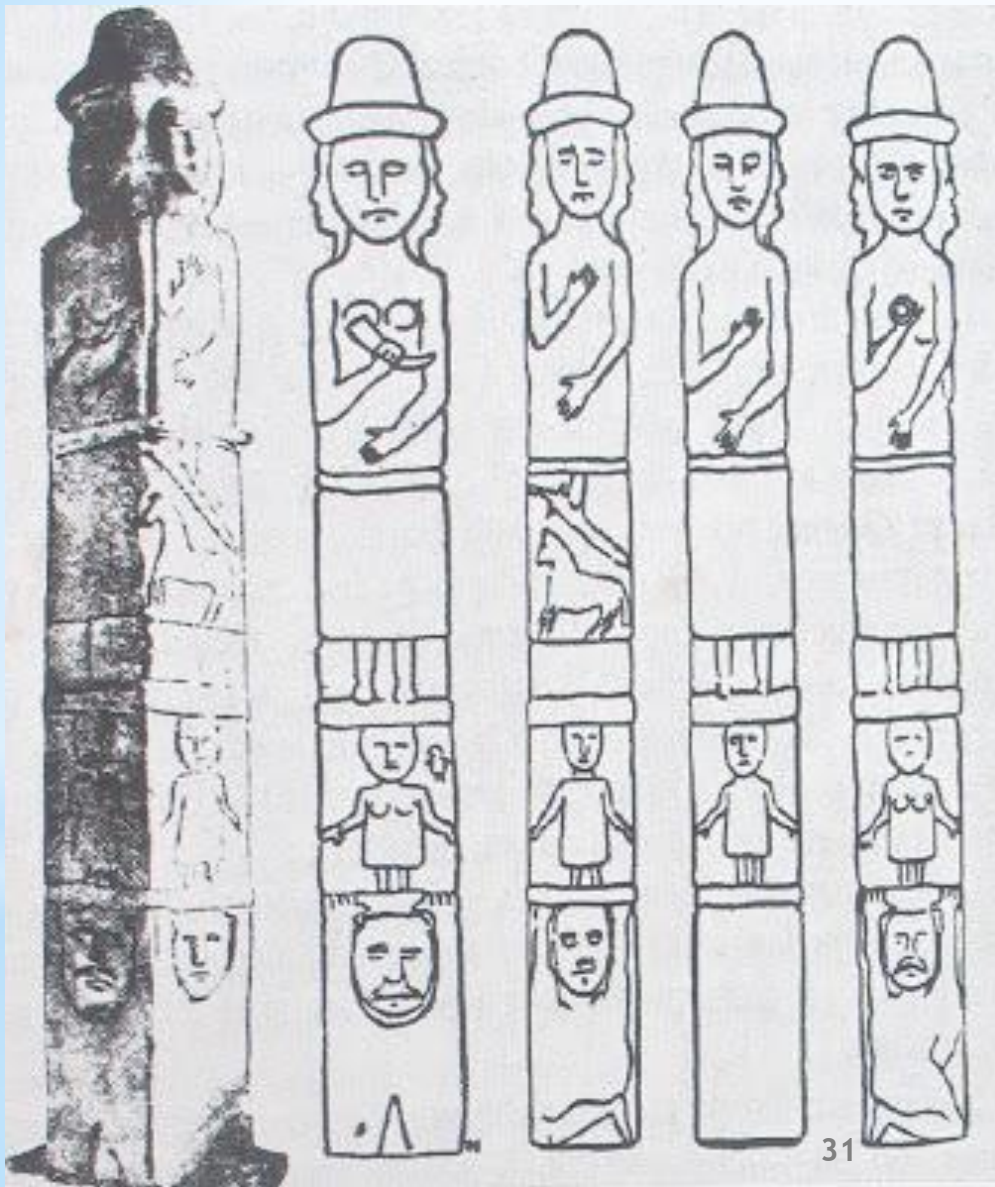
- Племена і союзи племен VII-VIII ст.:
- В'ЯТИЧІ східні слов'яни
- ПОЛЯНИ східнослов'янські племена – предки українців
- ВІСЛЯНИ західні слов'яни
- СЕРБИ південні слов'яни
- ЛИТВА балтійські племена
- МЕРЯ фіно-угорські племена
- АВАРИ тюркські племена
- АЛАНИ інші

Три групи слов'ян:

- ❑ Східні слов'яни (українці, росіяни, білоруси)
- ❑ Південні слов'яни (хорвати, серби, чорногорці, македонці, болгари, словенці)
- ❑ Західні слов'яни (словаки, чехи, поляки, полабські слов'яни)

*Збруцький ідол. 9 ст.

Збручанський ідол —
кам'яна статуя
(кам'яний
стовп, кумир, ідол,
скульптура), яка
ймовірно зображує
слов'янського
бога Рода-Світовида,
знайдена біля
села Личківці
коло Гусятина в
річці Збруч (притока
Дністра) в 1848 році.

Античні міста-держави Північного Причорномор'я

Причини грецької колонізації (8 - 6 ст. до н.е.):

- 1) перенаселення Греції в I тис. до н. е.;
- 2) нестача орної землі, нестача зерна;
- 3) пошук нових джерел сировини, передусім металів;
- 4) пошук ринків збуту своїх товарів;
- 5) внутрішня політична боротьба змушувала до імміграції тих, хто програв;
- 6) напади лідійців і персів підштовхували до пошуку безпечніших місць проживання.

Засновувалися поселення переважно в гирлах річок. Спочатку це були торгові факторії, які згодом виростили в адміністративні й культурні центри.

Найбільші міста: Ольвія (поблизу Миколаєва), Тіра (Білгород-Дністровський), Херсонес (Севастополь), Пантікапей (Керч), Керкінітида (Євпаторія).

Античні міста-держави Північного Причорномор'я

- ✓ **Основні заняття.** Землеробство (виросували пшеницю, городину, виноград), виноробство, риболовля, ремесла (металообробка, гончарство, ткацтво, виготовлення виробів зі скла, дерева, кістки, ювелірна справа). **Важливе місце посідала торгівля.**
- ✓ **Політичний устрій.** Античні міста-держави Північного Причорномор'я копіювали грецькі міста-держави. Частина з них була рабовласницькими республіками, в управлінні якими могли брати участь усі вільні громадяни, частина — монархіями (Боспорське царство).
- ✓ **Культура і релігія.** В усіх містах-колоніях були школи, театри; поширеними були культи давньогрецьких богів: Артеміди, Аполлона, Афродіти, Діоніса. Шанували міфологічних героїв Ахілла та Геракла: так, в Ольвії проходили спортивні змагання Ахіллеї. У III ст. у грецьких колоніях з'являються перші християни.

Боспорське царство

Засноване близько 480 р. до н. е. внаслідок об'єднання держав-полісів Керченського півострова; до нього входили також Приазов'я та землі Кубані.

Особливості Веспорського царства:

- 1) монархічна форма правління;
- 2) тісні торговельні й культурні зв'язки з Афінами;
- 3) занепало під натиском гунів.

На початку нової ери грецькі міста почали занепадати: це було пов'язано з набігами кочовиків та появою дешевої єгипетської пшениці, яка склала конкуренцію скіфській.

У I ст. до н. е. вони потрапили у залежність до Римської імперії, а в IV-V ст. були захоплені племенами готів та гунів. Тільки Херсонес і Пантікапей потрапили під владу Візантії.

Значення античного впливу для населення українських земель:

- залучення до досягнень античної цивілізації (технології обробки землі, ремесла, товарно-грошових відносин);
- ознайомлення з демократичним устроєм;
- античні колонії сприяли поширенню християнства на українських землях.

Сусіди східних слов'ян у VI-IX ст.

Авари — кочові тюркомовні племена — в другій половині VI ст. розгромили слов'ян-антів, вторглися в Центральну Європу і заснували свою державу на території сучасної Угорщини — Аварський каганат. Згодом були витіснені болгарами.

Болгари — тюркський народ, який у VI ст. створив власну державу — Велику Болгарію — в Приазов'ї. Під ударами Хозарського каганату держава розпалася, частина болгар відкочувала у Поволжя, частина — на Дунай, де в VII ст. створила Болгарське царство, а згодом асимілювалася з місцевим слов'янським населенням. Решта болгар залишилася в Північному Причорномор'ї, Криму, Подонні, де змішалася з місцевим населенням.

Хозари — тюркомовний кочовий народ, який у VIII ст. завоював Північне Причорномор'я і Східний Крим, створивши державу Хозарський каганат. На території каганату сформувалася салтівська культура. Змусили сплачувати данину східнослов'янські племена.

Вікінги (нормани) — войовничі народи Скандинавського півострова I тис., предки сучасних данців, норвежців і шведів. Слов'яни називали їх варягами, а Західна Європа — норманами. Здійснювали набіги на сусідні держави. Північні слов'янські племена сплачували їм данину.